

Renovering av kök

Det finns ofta stora värden i Stockholms äldre kök. Platsbyggda skåp i massivt trä, gedigna luckor och lådor, praktiskt kallskafferi, väl genomtänkt planlösning och äldre detaljer som ger köket karaktär är några av dessa. Ett kök som funnits i huset sedan det byggdes är även en del av utformningen av hela lägenheten.

Det här lilla men välplanerade köket från 1935 har byggts om för att anpassas till dagens arbets- höjd. Underskåpen har höjts och fått två nya lådor. För att inte överskåpen skulle hamna för nära arbetsytan har överskåpen kapats någon decimeter. Över spisen har köket kompletterats med en fläkt och ett nybyggt skåp. Pontonjärgatan, Kungsholmen. Foto: Ingrid Johansson.

Tillsammans med andra välbevarade delar som fönster och dörrar ger köket en känsla av hur gammalt huset är och hur arkitekten ursprungligen tänkte. Inför en köksrenovering är det därför en god idé att fundera igenom ordentligt vad som fungerar bra i köket och vad som behöver förnyas. Det behöver inte

vara antingen eller – komplettera och byt de delar som inte fungerar.

Kökshistoria

Köket är i dag ofta hjärtat i bostaden, det rum där alla samlas och umgås. Det kan vara både matrum, sällskapsrum, arbetsrum och lektrum.

Dagens kök påminner en del om hur lantköken fungerade förr. Köket i bondgården eller torpet var i allra högsta grad ett allrum där man både arbetade, åt, umgicks och sov.

1880–1910-tal

Stadens kök har däremot inte alltid fungerat som allrum. I små lägenheter och arbetarbostäder var det under 1800-tal och början av 1900-talet visserligen vanligt att man både åt och lagade mat i köket samtidigt som det fungerade som sovrum. Vanligtvis bodde en hel familj i ett rum och kök. Ibland hyrdes köket ut till en inneboende. Det förekom även att fattiga men ”finare” familjer höll sig med piga. Då var pigans sovplats i köket.

I den stora borgerliga stads- vånningen var köket däremot en arbetsplats för tjänstefolket. Även husets barn hade som regel tillgång till köksdomänerna. Köket placerades så långt bort från familjens sällskapsrum som möjligt, alltid mot gården och oftast längst bort i gårdsflygeln. Mot gatan låg våningens salonger, ofta ett större sovrum och det så kallade her- rummet. Matsalen kunde också vara placerad mot gatan men låg lika ofta mot gården. Från köket nåddes köket via en serverings- gång som gjorde att matos och köksljud inte nådde ut till matsalen. I serveringsgången fanns vanligtvis många höga, fasta skåp och ibland ett litet diskutrymme med vask och arbetsyta för att hantera porslinet. I närheten av köket fanns som regel även en alkov eller en pigkammare. Denna

planlösning förekom med små variationer ända in på 1910-talet. Efter sekelskiftet 1900 blev dock serveringsgången i många fall kortare och kunde komprimeras till ett serveringsrum.

Entrén till köket i den borgerliga våningen gick genom en köksdörr från det enklare kökstrapphuset. Det användes alltid av bud och tjänstefolk. Alla leveranser till bostaden skedde genom kökstrapphuset och ibland fick även barnen gå den vägen. I de fall då huset inte hade en gårdsflygel placerades köket alltid närmast trapphuset och hade då en enkel separat köksdörr placerad intill våningens huvudentré.

1920–1930-tal

Under 1920- och 30-talen byggdes allt fler lägenheter med två eller tre rum och kök. Köken utrustades vanligtvis för att hanteras av frun i huset. En vanlig planlösning i en något större lägenhet var kök och matsal mot gården och sovrum och vardagsrum mot gatan. Om lägenheten fortfarande var utrustad med serveringsgång var den ofta mindre än tidigare. Lägenheter om ett rum och kök var också fortfarande mycket vanliga, enrumslägenheterna stod för

Separat matrum som skiljs från köket med en glasad vägg och glasdörr var vanligt på 1930-talet. Här på Gambrinusgatan, Kungsholmen. Huset är byggt 1931–32. Foto: Göran Fredriksson.

Kök från 1880-talet med väggfast bänk och friskluftsventilerat skafferi mot ytterväggen. Den enda utrustningen består av vedspisen under plåtkupan och kallvattenkranen över en enkel ho klädd i zinkplåt. Fleminggatan, Kungsholmen. Huset är byggt 1885-86. Foto: Stina Brockman.

närmare hälften av de lägenheter som byggdes i städerna under 1920-talet. Samtidigt var kokvrån en ny uppfinning. Den skulle helst vara fönsterförsedd, även om det inte alltid blev så i praktiken. Köken blev även generellt sett mindre under 1920-talet. Ibland kompletterades det med ett separat matrum, något som blev än vanligare under 1930-talet.

1930-talet medförde många nya planlösningar. Det blev nu vanligt att lägenhetens alla rum hade förbindelse med hallen. En kökslösning från denna tid kallas i Stockholm ibland för Gärdesköket. Det består av ett litet kök innanför ett separat matrum som avskärmas av en glasvägg med skjutdörr. Ett viktigt syfte med ett separat matrum var att förhindra att köket användes som sovrum. Att sova

i köket sågs som ett ohygieniskt fattigdomsbevis. Istället planerades under 1930- och 1940-talen ofta ett separat matrum som dimensionerades för att kunna rymma en säng. Att själva köksdelen krympte under 1930- och 1940-talen berodde också på att köket ansågs minska i betydelse. Ett större utbud av industritillverkad mat och halvfabrikat skulle leda till att husmodern tillbringade allt mindre tid i köket.

I Stockholm började i mitten av 1930-talet även så kallade barnrikehus byggas. Vanligtvis hade lägenheterna mellan ett och tre rum och kök. Barnfamiljer med minst fyra barn kunde få flytta in i en tvåa på drygt 40 kvadratmeter. Här var de avskilda matrummen vanliga och användes också ofta som sovrum. Staten beviljade

särskilda nybyggnadslån som fanns kvar även under 1940-talet.

1940–1950-tal

Under mitten av 1940-talet utvecklades de svenska standardmått för kök och köksinredning som vi i stor utsträckning fortfarande använder. Denna forskning i ämnet "hemarbete" bedrevs bland annat av Hemmens Forskningsinstitut och Standardiseringskommittén. HSB var även en viktig aktör. Kökets olika funktioner placerades efter noga beräkningar som syftade till att bespara husmodern onödiga steg vid köksarbete. För den som ville bygga sitt eget moderna standardkök fanns ritningar att köpa hos Byggtjänst. Under 1940-talet och framför allt efter andra världskriget fortsatte arkitekterna att rita lägenheter om ett, två och tre rum med små kök och ett separat matrum. Lägenheter som byggdes under 1950-talet hade allt mer sällan ett separat matrum. Istället placerades den

Kök i vinkel på Kämpingebacken i Tensta. Huset är byggt 1969. Lägenheten är som en av Stadsmuseets museilägenheter återställd i ursprungligt skick. Foto: Ingrid Johansson.

parallellställda köksdelen innanför den vidgade matplatsen framför fönstret.

1960–1970-tal

Under 1960-talet började köken ofta bli rymligare eftersom standardlägenheterna som byggdes nu var större. Tre eller fyra rum och kök på 70–90 kvadratmeter var vanligt. Köket blev kvadratisk med köksdelen i vinkel eller var liksom tidigare långsmalt med en parallellställd köksdel och en vidgad matplats vid fönstret. Under 1970-talet fortsatte samma utveckling. Köket började på nytt bli ett umgängesrum. Matlagning blev från och med 1970-talet en angelägenhet även för män. Hemmafruidealet hade övergivits. Utvecklingen mot köket som en umgängesform har fortgått fram till idag. Öppen planlösning med kök och vardagsrum i ett och så kallade köksöar som gör det möjligt att samlas kring spisen är två olika lösningar.

Ett välplanerat kök från 50-talet, Blackeberg. Över diskbänken finns snedställda skåp med skjutbara masonitluckor. Foto: Göran Fredriksson.

Olika delar av köket

Skåp

Fast skåpsinredning

Fast skåpsinredning med överskåp är en ganska sen företeelse som först började få större spridning under 1920-talet. I slutet av 1800-talet fanns vanligtvis endast ett skafferi och en bänk med bänkskåp längs en eller två av kökets väggar, gärna invid köksfönstret. En del större våningar började dock redan på 1890-talet förses med vägghfasta skåp. Dessa var då skänkskåp eller hela skåp som sträckte sig från golv till tak. Över disk- och arbetsbänken fanns endast öppna hyllor. Skåpens väggar kunde vara av pärlspont.

Under 1920-talet började överskåp förekomma. De blev vanligare under 1930-talet och den standardiserade skåpsinredning som vi i flera delar fortfarande använder togs fram genom forskning under främst 1940-talet. År 1950 fastställdes en standard för kök som innebar att arbetshöjden skulle vara 85 eller 90 cm och det ultimata djupet på ett bänkskåp 60 cm. Väggskaåpen skulle däremot vara 30 cm djupa och sträcka sig ända upp till taket. Under överskåpet hängde en rad med glaslådor, senare plastlådor, för kryddor och specerier.

Kökskaåpen gick under 1960-talet fortfarande ända upp i tak. Men under 1970-talet blev de betydligt lägre. Skåpen var fabriks-tillverkade och standardhöjden var 210 cm. En normallång person skulle nå även översta hyllan utan att behöva stå på en pall.

Skåpsluckor

Skåp i kök i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet försågs som regel med dörrar av massivt trä i enkel halvfransk modell, allt

Över diskbänken i detta 20-talskök sitter en tidig form av överskåp, de var ofta små med glasdörrar. I diskbänken av marmor finns nedsänkta hoar av emalj, stänkskyddet på väggen är också av marmor. Innanför köket ligger en liten jungfrukammare. Den blev allt mer ovanligt under 1920-talet då allt färre hushåll hade råd att ha ett heltidsanställt hembiträde boende i lägenheten. Scheelegatan, Kungsholmen. Huset byggdes 1926–27. Foto: Ingvar Lundkvist.

Den fasta skåpsinredningen avskärmar köksdelen från det separat matrummet i köket från 1937. Stadsmuseets museilägenhet i barnrikehuset på Stickelbärsvägen. Foto: Ingrid Johansson.

målat med linoljefärg. Detta var vanligt även under 1920-talet. Ibland förekom även glasade luckor i överskåp. Under 1930-talet började det bli allt vanligare med köksluckor tillverkade av en träram klädd med hårda träfiberplattor, masonit. Sneda eller raka skåp med skjutluckor av masonit började även förekomma under 1940-talet.

Köksluckor från 1930-1960-tal hängdes på höga och smala så kallade pinngångjärn. Luckorna från denna period var även överfalsade, det vill säga hade en fals så att luckan överlappade skåpets kanter. 1970-talets köksluckor är oftast tillverkades av spånskiva och inte falsade.

Handtag

Äldre höga skåp i kök från sekelskiftet 1900 hade sällan några handtag. Skåpet öppnades med hjälp av nyckeln i skåpets lås. Under 1910- och 1920-tal började även enkla skåpvred och utanpåsitande lås att användas som beslag på skåpsdörrar. På lådor under 1920-talet användes förnicklade skålformade draghandtag.

Väggfast skänkskåp med halvfranska dörrar i kök från 1880-tal. Nedre delen av skåpet innehåller en vedlår. Under fönstret löper en låg bänk och på väggen sitter öppna hyllor. Stadsmuseets museilägenhet Stuckatörens våning är återställd till 1880-tal. David Bagares gata, Norrmalm. Foto: Ingrid Johansson.

På 1930-talet började det karaktäristiska och mycket använda griphandtaget att användas på skåp. Detta beslag användes på nya skåp även under 1940- och 1950-tal.

Det klassiska 1960-talshandtaget

var en plastbygel på en genomskinlig plastbricka. Skåpshandtag och formgjutna glasknoppar i olika färger blev även populärt. Under 1970-tal blev en konkav rund plastknopp ett vanligt handtag på luckor och lådor.

Pinngångjärn och det klassiska griphandtaget på luckor i 1950-talskök, Blackeberg. Intill syns även den trärena list som ofta användes som handtag på lådor under 1940- och 1950-tal. Foto: Göran Fredriksson.

Skafferi

I alla kök från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fanns ett kallskafferi med fönster eller ventil. Det var ett av få sätt att kyla mat. Skafferiet var under 1940- och 1950-tal fortfarande placerat mot ytterväggen.

Först under 1960-talet slutar man att bygga friskluftsventilerade skafferier. Genom att inte längre vara tvungen att placera skafferiet mot en yttervägg kunde planlösningen bli mer flexibel. Kallskafferiet ersattes med kylskåp och svalsåp.

Tips!

- Gamla skåp är ofta av hög kvalitet. Fram till och med 1960-tal var skåpstommarna tillverkade i massivt trä och som regel platsbyggda för att fungera i det unika köket. Skåpsinredningen tilläts gå ända upp i tak och gav stora förvaringsmöjligheter. Behåll därför gärna en äldre köksinredning och komplettera med de funktioner som saknas.
- Fundera kring hur nya funktionskrav kan förenas med hela eller delar av det gamla köket. Pärlspont och annan panel finns att köpa ny för komplettering. För att ge gamla luckor från 1950- och 1960-tal en ny känsla kan de lämnas in på en lackeringsfirma för spackling och sprutlackering.
- Vid bygge av nytt kök i en sekelskiftesvåning där den ursprungliga inredningen rivits ut, är en idé att låta sig inspireras av bevarade ser-

Plastbygel på 1960-talsskåp. Här i Stads museets museilägenhet från 1969 i Tensta. Foto: Ingrid Johansson.

verings-skåp. Kanske finns bevarade skåp i serveringsgången eller kanske i en grannlägenhet. Låt gärna en snickare tillverka nya luckor

med de gamla som förebild.

- Skjutluckor i masonit från 1940- och 1950-tal kan ibland vara tröga. Smörj luckans nedre kant med stearin så löper den bättre.
- Var rädd om skafferiet. Ett kallskafferi med ventil är en typ av förvaring som inte kan efterliknas i ett kylskåp.

Skåp i serveringsgång i hus byggt 1895. Lill-Jans plan, Kungsholmen. Foto: Stefan Hasselberg.

Måleri

Färger

Kökets väggar och tak var under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet ofta slätputsade, liksom väggar och tak i andra rum. Till skillnad från i övriga rum var köksväggarna inte klädda med papperstapet. Kökets väggar och snickerier målades istället med linoljefärg för att vara möjliga att torka av. Runt sekelskiftet 1900 kunde även en väggpanel finnas i köket. Den var ofta av pärlspont och struken med linoljefärg.

Linoljefärg var helt dominerande på väggar och snickerier i kök under hela första halvan av 1900-talet. Under 1930-talet började

Slåta skåpluckor av masonit målade med linoljefärg i den fasta skåpsinredningen från 1937, Stads-
museets museilägenhet på Sticketbärsvägen. Förnicklat skålformat draghandtag på detta utdragbara
bakbord användes under 1920- och 1930-tal. Griphandtaget för skåp började användas på 1930-
talet. Bänkskivan är av vit marmor. Foto: Ingrid Johansson.

nya produkter göra sitt intåg på färgmarknaden. En tillsats som användes i linoljefärgen under 1930-, 1940- och 1950-tal var alkydlack. Väggar och skåp kunde därmed bli ännu blankare och lättare att torka av. En yta med industriell karaktär utan spår av penseldrag var det man eftersträvade.

Under 1950-talet fick linoljan konkurrens av plastfärgerna som fick sitt genombrott i Sverige. De kom från USA och applicerades med roller, vilket var något helt nytt. För att åstadkomma den helt industriellt släta yta man eftersträvade började nu även köksluckor att sprutmålas på fabrik. Från och med 1960-talet var de flesta färger plastbaserade och blandade på fabrik. Nya skåpsluckor var även ofta målade på fabrik.

Kulörer

Snickerier i bostadslägenheter har i princip alltid varit målade, ofta i vita eller ljusa kulörer. Under 1880- och 1890-tal var det dock

vanligt med bruna kulörer och i finare våningar kunde snickerier i såväl sällsapsrum som kök vara ådringsmålade för att efterlikna ädla träslag. Bruna kulörer fortsatte även att förekomma långt in på 1900-talet.

I början av 1900-talet målades snickerier ofta i ljusa kulörer. Det kunde vara ljust beige, gröna eller gula kulörer. Vitt blev vanligare på snickerier under 1920- och 1930-tal. Nu var den vita kulören skarpare än tidigare på grund av nya pigment som titanoxid, dock inte jämförbar med dagens vita färger.

Olika vita kulörer fortsatte att vara dominerade på snickerier och väggar i kök under 1940-, 1950- och 1960-tal. Men självklart fanns variationer. Under 1940-talet kunde exempelvis kökssnickerier målas grå för att kontrastera mot vita väggar. Under 1950-tal förekom milda kulörer i exempelvis gult, grönt och blått.

Köksluckor målades under 1960-talet allt oftare i en avvikande kulör än själva skåpsstommen. Nu blev väggar och skåps-

En förtjust husmor vid den utdragbara skärbrädan i 1960-talets köksreklam. Inredningen sprutmålades på fabrik och levererades färdigmålade. Bild ur Marbodals katalog 1962.

stommar allt mer regelmässigt vita medan luckorna allt oftare målades i mörkare och något starkare kulörer. 1960-talets köksluckor kunde dra mot grått men vanligt var även gröna och blå kulörer. Under 1970-talet mörknade kulörerna allt mer och skåpsluckor målades exempelvis mörkt blå och bruna. Omålade luckor av furu blev även populärt.

Tips!

- Den målade ytans karaktär styrs av färg och målningsmetod. På skåpluckor ger exempelvis penselstruken färg och sprutmålade ytor helt olika intryck. Linoljefärg stryks traditionellt med en pensel kallad anstrykare. Med denna arbetas färgen in i underlaget. För att den målade ytan ska ge ett jämt intryck efterstryks sedan ytan med en så kallad moddlare, en bred och tunn pensel.
- Olika färger har olika hög glans. Exempelvis har målade ytor från 1940-talet och 1950-talet ofta en högre glans än de ytor som dagens vanligaste färger ger.

Golv

Linoleum och kork

I kök från tidigt 1900-tal och fram till och med början av 1960-talet har linoleum eller så kallade korkmattor varit det dominerade golvmaterial. Brädgolv med breda springor från 1900-talets första decennier är vanligen ett undergolv till en ursprunglig linoleummatta. Avsikten var aldrig att brädgolvet skulle synas och därför var det inte så noga att lägga ett tätt golv.

Linoleum kallades förr ofta korkmatta på grund av innehållet av kork. Kork var en betydande beståndsdel framför allt i mattor tillverkade i Sverige runt sekel-

Linoleummatta i så kallat jaspémönster som varit vanlig från och med 1900-talets första decennier till och med 1950-tal. Det fanns i många olika färger, här i grått. Stadsmuseets museilägenhet på Stickelbärsvägen. Foto: Ingrid Johansson.

skiftet 1900. Senare började även korkmattor som i princip enbart bestod av kork att förekomma. Produkten ”Kork-o-plast” var en platta bestående av kork som lades på köksgolv och fick stor spridning under 1960- och 1970-talen.

Den första linoleummattan som började tillverkas i England på 1860-talet var enfärgad. Mönstrad linoleum blev vanligt vid sekelskiftet 1900. Det tryckta mönstret var ofta parkettimiterande eller hade blommotiv eller textil-

mönster. Genomgjutna mönstrade mattor började också förekomma i början av 1900-talet, då med ett prickigt så kallat granitmönster eller jaspé, en matta med randig karaktär. Mattor med marmorerade mönster började produceras på 1930-talet även om de äldre mönstren fortfarande var mycket vanliga. En exklusiv produkt i mitten av 1930-talet var linoleum som bestod av olika genomfärgade delar som svetsades samman, bland annat i schackrutiga mönster.

Målat brädgolv

Under 1880- och 1890-tal var linoleum en importerad och därmed en exklusiv produkt. Då linoleum inte valdes för köksgolvet kunde brädgolvet målas med oljefärg för att vara mer lättstädad än ett såpskurat brädgolv.

Plast och gummi

Under 1950-talet kompletterades linoleum som golvmaterial i kök efter hand med plattor av plast och vinyl. Dessa kunde vara enfärgade, marmorerade eller ha en randig

Linoleummatta med tryckt mönster från 1895 i lägenhet vid Mariatorget, Södermalm. Foto: Göran Fredriksson.

Köksgolv av gråblå vinylplattor i stadsmuseets museilägenhet på Kämpingebacken i Tensta. Lägenheten är återställd till 1969. Foto: Ingrid Johansson.

karaktär och lades ofta i mönster. Schackrutiga golv i olika färgställningar blev nu vanligare.

Under 1960-talet introducerades ytterligare nya material när det gäller golvmattor. På det nya köksgolvet låg nu ofta mattor tillverkade av plastmaterial eller gummi. Under 1970-talet dominerade plastmattor i olika kulör och struktur.

Tips!

- Genomfärgade linoleummattor går att slipa med skurmaskin, vilket inte fungerar på linoleum med tryck. Vid slipning är det viktigt att undergolvet är slätt. Efter slipning krävs en behandling som på nytt täpper igen mattans porer. Det kan ske med en modern produkt eller på traditionellt sätt med vax eller oljevax. Skador i genomfärgade linoleummattor går även att laga med linoleumsmulor från en matta med samma kulör som limmas och trycks ner i den skadade mattan.
- Ny linoleum finns att köpa för att ersätta en gammal matta. All linoleum som tillverkas idag har genomgjutna mönster. Många är marmorerade men det finns

även mer traditionella mönster på marknaden. Enfärgad linoleum och mattor med ett granitmönster, en matta med prickig karaktär, finns att köpa. Även plattor av linoleum eller vinyl finns i nyproduktion. Storlekar och kulörer skiljer sig dock från de plattor som fanns i mitten av 1900-talet.

Arbetsytor

Diskbänk

I stadsköken under 1800-talets senare del hade man en låg diskbänk med underskåp. Diskbänken var låg långt in på 1930-talet eftersom man diskade i en balja som var placerad ovanpå bänken. En vask fanns men den användes endast som avlopp. Diskbänken kunde vara av vit marmor eller också var området kring vasken klädd med zinkplåt. Emaljerat gjutjärn förekom också. På väggen över diskbänk fanns ett stänkskydd som även det kunde bestå av en vit marmorskiva eller av zinkplåt. På 1920-talet började även skivor av opalglas att användas som stänkskydd.

Diskbänk med två hoar började förekomma under 1930-talet. Bänken var antingen av marmor, med nedsänkta hoar i emalj, eller av plåt. Den rostfria plåten blev allt vanligare under decenniet och användes ibland även som stänkskydd på väggen över diskbänken.

Diskbänk från 1960-talet med två hoar och två rader av kakel ovanför. Stadsmuseets museilägenhet i Tensta. Foto: Ingrid Johansson.

Sedan 1930-talet har den rostfria diskbänken varit standard ända fram till idag. Plåtens tjocklek och ytstruktur har dock skiftat. Fram till och med 1960-talet användes ofta två rader kakel som stänkskydd över diskbänken. Under 1970-talet blev tre rader kakel över diskbänken standard.

Bänkskivor

Arbetsytorna var under 1800-talets senare del och under 1920-talets första decennier trärena eller möjligen oljade. Ofta fanns i köket även en vit marmorskiva som användes för beredning av mat.

Bänkskivorna var även under 1940- och 1950-tal ofta trärena, ibland av teak. Ytorna var vanligen lackade men kunde även vara oljade. Under 1950-talet kom även laminatskivan stort som bänkmateriäl. 1950 började den första ljusa laminatskivan tillverkas i Perstorp och succén blev massiv. Ända sedan 1920-tal hade det varit möjligt att tillverka mörka laminatskivor men dessa fick inte någon större spridning som bänkmateriäl i kök.

Olika typer av laminatskiva, så kallad perstorsplatta, var den vanligaste bänkskivan även under 1960- och 1970-talen. Det klassiska mönstret Virrvarr, ritat av Sigvard Bernadotte, togs i produktion 1958 och blev snabbt en storsäljare.

Tips!

- En låg diskbänk är enkel att höja för att nå dagens standardhöjd. Antingen ställer man underskåpet på en sockel i rätt höjd eller också bygger man en ram uppe på skåpet som höjer bänken till rätt höjd.
- Köp en äldre rostfri diskbänk begagnad vid byte av diskbänk i ett äldre kök. En nytillverkad rostfri diskbänk är tillverkade i tunnare

Rostfri diskbänk med en ho och stänkskydd av opalglas. Stadsmuseets museilägenhet återställd till 1937. Sticketbärsvägen. Foto: Ingrid Johansson.

Diskbänk med två hoar och en vask har på 1930-talet kompletterat diskbänken i kök från 1880-tal. Ovanför sitter stänkskydd av rostfri plåt, typiskt för 1930-tal. På bänken framför fönstret är bänkskivan av vit marmor. Stadsmuseets museilägenhet på David Bagares gata, Norrmalm. Foto: Ingrid Johansson.

Karaktäristiskt 1960-talshandtag och laminatskiva med kantlist av teak i Stadsmuseets museilägenhet återställd till 1969, Tensta. Foto: Ingrid Johansson.

Lackad bänkskiva i kök från 1950-talet, Blackeberg. Notera det utdragbara bakbordet. Foto: Göran Fredriksson.

plåt och har en industriell karaktär som skiljer sig från diskbänkar från 1960-talet eller tidigare. En äldre diskbänk är också praktisk med högre kanter och en lägre kant för avrinning av vatten mellan hoarna.

- Vita marmorskivor som fanns kring vask och som beredningsyta i kök från början av 1900-talet har många gånger rivits ut och kastats. För ett nybyggt kök i en skelskiftesvåning finns vita marmorskivor att köpa som bänkmaterial.
- Bänkskivorna av laminat som använts flitigt sedan 1950-talet finns att köpa i ett otal olika varianter. Klassikern Virrvarr som började produceras 1958 finns exempelvis fortfarande i produktion.
- Gamla träbänkar kök kan slipas och oljas eller lackas på nytt för att bli som nya.

Utrustning

I slutet av 1800-talet var kökets viktigaste utrustning vedspisen som var placerad under en plåtkåpa. Väggytan kring spisen var vanligtvis klädd med rektangulärt vitt kakel, ibland med fasade kanter. I finare våningar kunde kaklet avslutas med pilastrar. I början av 1900-talet ersattes vedspisen efter hand av gasspisen. Under 1940- och 1950-tal hade köken

ofta en 70 cm bred gasspis men den ersattes allt oftare av en elspis.

En annan viktig funktion i den större stadsvåningens kök i början av 1900-talet var isskåpet som kunde vara placerat i köket, serveringsgången eller i köksfarstun. Det var en träbox invändigt klädd med zinkplåt dit iskarlen regelbundet levererade sina isblock. Isskåp förekom flera decennier in på 1900-talet.

En stor nyhet för förvaring av färskvaror var under 1930-talet kylskåpet. Det var litet, inbyggt i skåpsinredningen och mycket exklusivt, endast ett fåtal hade råd med ett sådant. Den stora köksrevolutionen under andra halvan av 1940-talet och 1950-talet var att kylskåpet då på bred front gjorde sitt intåg i köken. Kylskåpet var fortfarande inte stort invändigt och hade ibland ett litet frysack. Färskvaror som mjölk kunde nu sparas i flera dagar.

Under 1960-talet och början av 1970-talet var de stora tekniska genombrotten i köket frysen och diskmaskinen. Elektrolux tillverkade sin första frysbox redan i mitten av 1950-talet men under 1960-talet gjorde frysen sitt intåg hos gemene man. Detta var ett stort

genombrott för konservering av mat. Nybyggda lägenheter kunde i mitten av 1960-talet även förberedas för installation av diskmaskin något som under 1970-talet blev standard i större lägenheter.

Tips!

Utrustning som exempelvis ny kyl och frys byts ut med viss intervall. Om du byter – fundera över hur ny större utrustning kan integreras i befintlig köksinredning. Fundera även över utrymmen i anslutning till köket. Kanske finns en garderob som vetter mot ett annat rum som kan tas bort och ersättas med ny kyl och frys mot köket?

Fem generella tips!

- Pröva dig fram och använd köket en period innan du bestämmer dig för att ta ner en vägg eller riva skåp. Det som spontant kan verka funktionellt och vackert fungerar till exempel inte alltid bra i verkligheten. Det är svårt att förutsäga hur ett rum förändras vid rivning av vägg eller skåp. Tänk på de nya väggytor som uppstår och hur fönstersättningen kommer att upplevas i det nya rummet. Hur kommer rörelsemönstren i lägenheten att påverkas av ombyggnaden?
- Riv inte hela väggar om du vill göra köket större genom att slå ihop det med jungfrukammare, serveringsgång eller ett separat matrum. Låt istället en del av väggen vara kvar eller ta upp en bredare dörröppning så det fortfarande är möjligt att förstå ursprunglig planlösning och lättare att ändra tillbaka om nya behov uppstår i framtiden. Tänk även på att separata matrum från 1920-, 1930- och 1940-talen är medvetet utformade med en vägg som ger

Bred spis från 1969 i Stadsmuseets museilägenhet i Tensta. Foto: Ingrid Johansson.

utrymme för skåp och avskiljer matos från resten av lägenheten. Matrummet är även ett multiutrymme med plats för en säng.

- Lämna kvar köksdörren ut till trapphuset även om den inte längre behövs. Stäng gärna eller mura igen på insidan men låt dörrbladet sitta kvar eftersom dörren har betydelse för symmetrin i trapphuset. Om dörren finns kvar är det också lättare att öppna den igen om nya behov skulle uppstå.
- Återmontera skåp och diskbänk efter stambyte. Det är oftast möjligt och då ges även möjligheten att höja diskbänken till dagens stan-

dardhöjd. En mellanväg kan vara att byta skåpen på den ”våta” sidan, där man måste göra ingrepp för att byta stammar, och samtidigt behålla inredningen på den ”torra” sidan som inte påverkas av stambytet.

- Flytta inte köket så långt. I sekelskiftesvåningar där köket alltid är placerat långt från sällskapsrummen uppstår ibland önskemål om att flytta köket till ett rum mot gatan och på så sätt omvandla det gamla köket till ett tyst sovrum mot gården. En sådan flytt slår sönder den ursprungliga planlösningen och man kan också bli tvungen att överge en äldre köksinredning.

Det finns också flera praktiska problem med en sådan flytt. Vatten- och avloppsstammar måste flyttas och grannarna kan störas när nya köksljud uppstår över eller under ett sovrum. I hus från sent 1800-tal och början av 1900-talet finns som regel även stuck, dekor och paneler i rummen mot gatan som kan ta skada vid bygget av en ny köksinredning. För att undvika några av dessa problem kan ett alternativ vid flytt av kök i en våning från förra sekelskiftet vara att flytta det ”halvvägs”, det vill säga till ett rum som ligger mot gården. Då ligger köket kvar i sin ursprungliga miljö samtidigt som paneler och stuckatur i mer utsmyckade rum mot gatan kan bevaras. Om det gamla köket samtidigt blir ett sovrum kan skåpsinredning även bevaras på plats och användas som exempelvis klädskåp. Det är viktigt att den nya köksinredningen leder till så små ingrepp som möjligt i snickerier och utsmyckning.

Flytt av kök kräver bygganmälan hos Stadsbyggnadskontoret eftersom det innebär att planlösningen påverkas avsevärt. För att ändra planlösning och flytta kök i en bostadsrätt krävs ofta även bostadsrättsföreningens godkännande.

HANNA GÅRDSTEDT

För litteraturtips och mer bilder av kök gå in på www.stadsmuseum.stockholm.se/byggnadsvard

Läs mer om Stockholms hus på www.stadsmuseum.stockholm.se/byggnadsvard

Faktarummet på [Stockholm stadsmuseum](http://www.stadsmuseum.stockholm.se)

I Faktarummet finns arkivmaterial av olika slag: inventeringar, äldre fotografier, referensbibliotek m.m.
Tel 08-508 31 710

Stockholmskällan

På webbplatsen Stockholmskällan kan du hitta fotografier, litteraturtips, arkivhandlingar m.m. om Stockholm.
www.stockholmskallan.se